

CUNOAȘTEREA UMANĂ ȘI APĂRAREA METAFIZICII LA ION PETROVICI

NICOLAE TURCAN

Abstract.

This article presents Ion Petrovici's philosophical conception and his arguments in defense of metaphysics. Influenced by Kantianism, the Romanian philosopher promoted an idealism that opposes subjectivism and positivist agnosticism while weakening Kantian agnosticism. Petrovici strongly defended metaphysics, considering it essential both from a theoretical perspective, for the overall understanding of the world, and from a practical one, influencing human conduct. He rejected the idea that the positive sciences could replace metaphysics, pointing out that their subject matter and methods differ significantly, and also criticised views that consider metaphysics an outdated discipline, arguing that it continues to offer valuable insights into reality. Finally, Petrovici stressed the importance of the empiricist-rationalist method in metaphysics, complemented by aesthetic and mystical approaches, to achieve a deeper understanding of reality.

Keywords: *Ion Petrovici, defense of metaphysics, critique of agnosticism, critique of positivism, religion and philosophy*

Introducere

Gândirea lui Ion Petrovici a avut două direcții importante¹: filosofia sistematică și istoria filosofiei, pe de o parte, și, pe de altă parte, logica și metodologia științei. Filosofia lui a fost mai întâi de toate o critică temeinică la adresa pozitivismului. Metafilosofia sa vădește o personalitate caracterizată prin spirit critic de inspirație kantiană, cu propensiune spre metafizica spiritualistă. Concepția filosofică a lui Petrovici a fost considerată

¹ Adrian Michiduță, *Reconstrucția filosofiei românești*, Aius, Craiova, 2020.

„un idealism de inspirație criticistă kantiană și intelectualistă (influența lui L. Brunschvicg), opus categoric subiectivismului și agnosticismului pozitivist, orientării «antimetafizice» (refuzul teoriei filosofice autonome) a acestuia”.²

Petrovici este caracterizat de un spiritualism echilibrat de încrederea în puterea de creație și de cunoaștere a omului:

„Prețuirea exemplară a valorilor creației umane, a capacităților creatoare ale omului, a rațiunii, a științei și a valorilor teoretico-filosofice se armonizează cu teza «spiritului» ca primat într-o ierarhie a valorilor determinată de poziția privilegiată a acestuia”.³

Ion Petrovici a practicat un „raționalism de factură maioreșciană” în teoria cunoașterii și psihologie. De asemenea, a fost un istoric al filosofiei, analizând filosofi ca Descartes, Kant, Schopenhauer, Comte, precum și contemporani ca Lachelier, Boutroux, Guyau, Berson, Brunschvicg ș. a. Nici oamenii de cultură autohtoni nu i-au fost indiferenți, Petrovici scriind texte despre Titu Maiorescu, Vasile Conta, Mihai Eminescu, A. D. Xenopol, Constantin Rădulescu-Motru, Simion Mehedinți și Nicolae Iorga. A conferențiat în aproape toate centrele universitare din Europa și a avut o activitate didactico-filosofică susținută, fiind descris astfel:

„...un profesor strălucit, unul dintre cei mai ascultați în epocă, un orator excelent, continuându-l pe Titu Maiorescu, ca stil, ținută intelectuală și cultură desemnificată printr-o filosofie marcată puternic de spiritul criticismului kantian, e adevărat, asimilând, în manieră proprie, «spiritualismul» epocii, sub rezerva intelectualismului și criticismului promovat de francezul L. Brunschvicg”.⁴

Logica și limitele cunoașterii umane

În logică, Ion Petrovici, a susținut că adevărul este mai întâi de toate un adevăr *formal* și în jurul acestui adevăr formal se vor desfășura părțile cursului de logică (teoria noțiunilor, teoria judecăților și teoria silogismului);⁵ de asemenea, că legile logicii sunt legi *formale*. (Opoziția pe care o face Petrovici este cea dintre, pe de o parte, adevăr formal și legi formale și, pe de altă parte, adevăr material și legi materiale.) *Teoria noțiunilor* este un exemplu de originalitate în logică a lui Petrovici. Cu zece ani înainte de Edmond

² Alexandru Boboc, „Ion Petrovici și spiritul filosofic”, în Ion Petrovici (ed.), *Filosofi contemporani*, Garamond, București, 1997, p. 288.

³ Alexandru Boboc, „Ion Petrovici și spiritul filosofic”, p. 288.

⁴ Alexandru Boboc, „Ion Petrovici și spiritul filosofic”, p. 286.

⁵ Constantin Sălăvăstru, „Tradiția cursurilor universitare în logica românească”, în Ion Petrovici, *Curs de logică*, ediție îngrijită, prefatăată și adnotată de Constantin Sălăvăstru, Institutul European, Iași, 2000, p. 13. Tot aici se găsesc paralele între cursul lui Petrovici și cursurile de logică ale lui Maiorescu, Rădulescu-Motru și Nae Ionescu.

Goblot, filosoful român a observat că raportul dintre sfera și conținutul noțiunilor nu funcționează după legea proporționalității inverse, așa cum se credea, ci că această lege se aplică „doar la noțiuni din aceeași serie”. Din păcate însă, paternitatea acestei descoperiri a rămas necunoscută cercetătorilor occidentali, trecând în patrimoniul logicianului francez.⁶

Cunoașterea umană, consideră Petrovici, nu poate ajunge la o cunoaștere absolută⁷, pentru că, în primul rând, pe lângă elementele raționale, în spiritul nostru acționează și elemente iraționale, ca *pasiunile* și *prejudecățile*. Pasiunile, deși minunate motoare ale cunoașterii, împiedică totuși cunoașterea, în măsura în care introduc alegeri arbitrare și trăiri deformate (de exemplu, nu mai vedem defectele persoanei iubite, nici calitățile persoanelor pe care le detestăm). Prejudecățile, credințe puternice care sunt acceptate fără niciun control și fără nicio critică, ajung uneori până la superstiție, de aceea și ele limitează cunoașterea. Acțiunea pasiunilor și prejudecăților nu este însă fatală: influența lor deformatoare pentru cunoaștere poate fi diminuată. În al doilea rând, limitarea cunoașterii se datorează și problemelor facultăților noastre, inteligența și simțurile. Date fiind aceste limitări, Petrovici conchide:

„...cunoașterea umană, cu structura sa proprie, nu este poate ea însăși decât *una din versiunile fără număr ale adevărului etern* – versiuni plasate la niveluri diferite, dar totuși echivalabile, în ceea ce privește trăsăturile lor esențiale și sensul lor general”.⁸

De remarcat că adevărul cunoașterii, care este considerat un adevăr etern, rămâne un ideal ce nu poate fi ajuns niciodată și, prin aceasta, asigură dinamismul cunoașterii. De asemenea, chiar dacă sunt posibile multiple versiuni ale cunoașterii, acestea nu sunt divergente ca sens, și nu susțin relativismul, ci echivalabile.

Petrovici este un admirator al filosofiei kantiene, și, asemenea lui Kant, este de acord cu caracterul uman al cunoașterii, care afirmă că principiile gândirii noastre sunt limitate la rațiunea noastră și la limitele umanității noastre. În plus, el este de acord cu Kant în a admite posibilitatea existenței unui spirit superior omului, a cărui cunoaștere a realității să fie incomparabil superioară. Totuși filosoful român se delimitează de Kant și este împotriva identificării noțiunilor de *a priori* (înainte de orice experiență) și *idealitate*, precum și împotriva diferențierii tranșante dintre lucru în sine (*noumen*) și fenomen: misterul, atribut al noumenului, nu se află dincolo de lucruri, ci în interiorul lor, așa cum absolutul se află în relativ și realul se află în aparent.

⁶ Ștefan Munteanu, *Raționalitatea metafizicii lui Ion Petrovici*, Editura Fundației Axis, Iași, 2003.

⁷ Nicolae Bagdasar, *Istoria filosofiei românești*, Profile Publishing, București, 2003, p. 142 ș. u.

⁸ *Apud* Nicolae Bagdasar, *Istoria filosofiei românești*, p. 142 ș. u.

Apărarea metafizicii

În *Introducere în metafizică* (1924), Petrovici adună câteva studii publicate anterior despre metafizică. El este cel care în filosofia românească pune în modul cel mai explicit problema legitimității metafizicii. Întrebarea lui sună în felul următor: „*Este metafizica posibilă, care sunt drepturile și temeiurile sale?*”⁹ Metafizica se ocupă cu „acele speculații ale gândirii, care năzuiesc să pătrundă izvoarele supreme ale universului și să determine legile fundamentale ale dezvoltării lui”.¹⁰ Nevoia umană de metafizică este teoretică și practică deopotrivă: teoretică prin tendința către unitate, prin dorința unei înțelegeri de ansamblu a lumii, pe care științele, în specializările lor, nu o pot revendica; practică, prin faptul că metafizica determină conduita practică a omului. De aceea, metafizica trebuie eliminată „din conținutul științelor, iar nu și din acel al preocupărilor noastre”.¹¹ Petrovici nu este de acord că științele pozitive vor înlocui metafizica, așa cum susținea Auguste Comte, din mai multe motive: (1) obiectul științelor este diferit de obiectul metafizicii (care „își însușește obiectul de cercetare al religiei”);¹² (2) știința pozitivă, prin progresul ei, mai degrabă oferă metafizicii elemente pentru noi dezvoltări, nu o înlocuiește – iar aici Petrovici susține continuitatea metafizicii cu științele; (3) adversarii metafizicii ori au alunecat ei înșiși în ținutul ei (făcând metafizică ocultă), ori au folosit în combaterea metafizicii tot argumente de ordin metafizic, dovedind însă superficialitate filosofică.

Petrovici discută principalele acuzații pe care adversarii metafizicii le aduc. Pe lângă obiecția pozitivistă că metafizica se ocupă cu invenții inexistente, se ridică și obiecția lui Kant potrivit căreia metafizica pune probleme reale, dar acestea depășesc puterea spiritului nostru. Petrovici răspunde că nu există o limită bruscă între ce putem și ce nu putem cunoaște, ci o gradație, altfel ar trebui interzisă cugetării absolut orice depășire a experienței sensibile, fapt care ar pune probleme inclusiv dezvoltării științei care operează cu ipoteze, completări și interpolară:

„Și dacă odată ai admis *completarea* – și trebuie s-o admiți, atunci unde ai să te oprești și după ce criteriu te oprești? [...] Ori interzici desăvârșit orice depășire și atunci renunți și la știință; ori o îngădui și atunci nu mai poți stabili o limită de principiu, *rămânând ca marea speculației să o hotărască numai imposibilitatea materială de a mai înainta*”.¹³

⁹ Ion Petrovici, *Introducere în metafizică*, Agora, Iași, 1992 (1929), p. 8.

¹⁰ Ion Petrovici, *Introducere în metafizică*, p. 7.

¹¹ Ion Petrovici, *Introducere în metafizică*, p. 11.

¹² Ion Petrovici, *Introducere în metafizică*, p. 12.

¹³ Ion Petrovici, *Introducere în metafizică*, pp. 15-16.

O altă obiecție de același tip ar fi metafizica operează cu absolutul, în vreme ce cunoașterea umană este relativă. Răspunsul lui Petrovici este că nu se poate ignora absolutul, fiindcă el este implicat în relativ:

„Știința și metafizica făuresc icoane despre aceeași sau aceleași realități. Dar știința le făurește cu mai mult relativ și cu mai puțin absolut (punând accentul pe înfățișarea lor sensibilă), pe când metafizica le alcătuieste, în orice caz tinde să le alcătuiască având un maxim de absolut și un minim de relativ (punând accentul pe substratul lor suprasensibil)”.¹⁴

La obiecția că metafizica este invalidată de lupta sistemelor metafizice, Petrovici dă un răspuns de esență hegeliană: sistemele mai degrabă se completează decât se combat: „dezbinarea sistemelor filosofice nu are acel caracter grav și radical, care ar îndreptăți, prin imposibilitatea acordului dintre capete, scepticismul față de metafizică”.¹⁵

Chiar dacă s-ar obiecta că nu există progres în metafizică, permanența metafizicii este un motiv de optimism, în vreme de modificările, care nu sunt minore față de filosofia antică, dovedesc totuși că progresul nu e chiar absent. Concluzia este că chiar în cazul în care cunoașterea metafizică n-ar putea fi integrală, completă și absolută, tot ar fi mai bine decât nimic: „Nu este metafizică numai domeniul absolutului, ci și o parte din seria de trepte care înaintează către el”.¹⁶

Metoda în metafizică

Ce metodă are metafizica și cât de importantă este aceasta în raport cu metodele științifice? Petrovici consideră mai întâi că metoda trebuie dublată de o intuiție, care nu se învață, un fel de talent personal:

„Firește, mai ales când este vorba de chestiuni mari și adevăruri înseminate, cunoașterea metodei nu ajunge și mai trebuie ceva: un dar firesc de a ghici adevărul, de a nimeri direcți a și locul soluției. Ceva care nu se poate transmite nici învăța”.¹⁷

Importanța metodei rămâne însă capitală, fiindcă dacă științele, care au nevoie de succese reale, nu doar aparente, se bucură de verificabilitate prin fapte, metafizica nu poate fi garantată de această verificabilitate, ci doar de metoda însăși. Metafizica e dincolo de experiență; dacă ar ține de experiență nu ar mai fi metafizică, exemplul lui Petrovici fiind aici elocvent: dacă l-am putea privi pe Dumnezeu în față, El n-ar mai ține de domeniul metafizicii.

¹⁴ Ion Petrovici, *Introducere în metafizică*, p. 17 (subl. în orig.)

¹⁵ Ion Petrovici, *Introducere în metafizică*, p. 22.

¹⁶ Ion Petrovici, *Introducere în metafizică*, p. 23.

¹⁷ Ion Petrovici, *Introducere în metafizică*, p. 26.

„Domeniul metafizic nu poate fi acela care cade sub simțuri sau *mu mai* este metafizic, în cazul când fusese până la un moment. Din clipa în care se constată că poate fi perceput cu simțurile, e domeniu și cunoștință pozitivă ca orice alt ținut al experienței posibile. Condiția de existență a metafizicii este și rămâne *depășirea experienței și a lumii observabile*. De aici și gradul ei de incertitudine, care dacă i-ar lipsi, n-ar mai fi aceea ce este...”¹⁸

Pentru a răspunde la întrebarea despre metodă în metafizică, Petrovici trece în revistă diferite metode ale metafizicii întâlnite de-a lungul istoriei ei. Metoda raționalistă ne arată că metafizica trebuie să aibă și alte tipuri de certitudini decât cele empirice, certitudinea rațională fiind mai puternică. Ideea că simțurile se înșală, iar rațiunea nu – care ne vine din filosofia antică – trimite la afirmația că adevărată este cunoașterea metafizică, nu cea sensibilă. Petrovici amintește teoria reminiscenței, a lui Platon, potrivit căreia sufletul, care a preexistat trupului, își amintește ideile adevărate pe care le-a contemplat înainte de a veni în trup; apoi despre Evul Mediu, în care adevărurile supreme erau descoperite sufletului nostru prin revelație, rațiunea acceptându-le chiar atunci când nu le înțelegea bine; și în al treilea rând, vorbește despre ideile înnăscute din filosofia lui Descartes (existența spiritului, existența lui Dumnezeu și existența materiei), continuând cu Spinoza și Hegel.

Această trecere prin filosofia raționalistă este prilej de a sublinia problemele metodei raționaliste: rațiunea deține funcții, nu idei, iar matematica, știință apriorică pură, este doar posibilă și formală. Însă metafizica trebuie să vizeze realitatea așa cum este a, de aceea metoda raționalistă nu poate fi metoda metafizicii.

Petrovici discută apoi utilitatea metodei mistice, prezentă la Platon, Jakob Böhme, Bergson, și remarcă asemănarea ei atât cu raționalismul, cât și cu empirismul:

„Misticismul s-ar apropia într-o privință de raționalism, prin aceea că instrumentul său de cunoaștere e un proces curat lăuntric, cu stingere datelor sensibile și tăierea oricărei comunicări cu lumea din afară. Așa s-ar explica și elementele mistice pe care le găsim la unii raționaliști. Pe de altă parte însă, se aseamănă mai mult cu empirismul, prin aceea că nu se urcă în regiunile superioare pe trepte logice (ca raționalismul), ci are în mod imediat viziuni concrete cu ajutorul unui ochi spiritual. I-am putea spune mai degrabă un *empirism supranatural*”.¹⁹

Intuiționismul lui Bergson ține tot de cunoașterea mistică deși diferă de vechiul misticism prin faptul că disprețuiește valoarea inteligenței în favoarea unei intuiții deloc supranaturale. Petrovici face o critică a intuiționismului

¹⁸ Ion Petrovici, *Introducere în metafizică*, p. 28.

¹⁹ Ion Petrovici, *Introducere în metafizică*, p. 37 (subl. în orig.)

bergsonian, arătând că intuiția elementară, „imediată, indivizibilă și confuză” nu poate fi ridicată deasupra operațiilor intelectuale și că este greu de crezut că în intuiția imediată este sesizat absolutul însuși. Concluzia lui Petrovici este că metoda metafizicii este cea empirico-raționalistă, la care se adaugă metoda estetică, a artei, sinonimă celei mistice, care le completează pe celelalte:

„Intuiția artistică sau dacă vreți să o numim și mistică, vine să încununeze construcția rațiunii, exprimând ceva din acel imponderabil, din acel fior al marilor adâncimi. Împrejurarea că purtăm în noi absolutul ne dă putința de a simți câteodată unele vești îndepărtate, desigur slabe, fără posibilitatea unei închegări palpabile, și care s-ar volatiliza fără îndoială dacă am vrea să le păstrăm aparte, fără a le însera ca pe niște nuanțări prețioase și fine, pe canavaua cugetării conceptuale”.²⁰

Pe lângă „călăuza logică a adevărului, putem folosi în construcția metafizică pe aceea estetică a frumosului”, pe baza înrudirii dintre adevăr și frumos. În opinia lui Petrovici, adevărul și frumosul au în comun ideile de regularitate, unitate în varietate și simplitate.

În loc de concluzii: metafizica și știința, metafizica și religia

În privința raporturilor dintre metafizică și știință, filosoful român consideră că, dat fiind că științele sunt fiicele filosofiei, între ele există influențe considerabile, de aceea orice adversitate ar trebui să înceteze. Filosofia ajunge mai sus decât științele, fiind o disciplină totalizatoare.

Nu aceeași soluție găsim în privința relației dintre metafizică și religie. Petrovici critică teoria lui Auguste Comte care susținea că în dezvoltarea umanității există trei faze, cea religioasă, cea metafizică și cea pozitivă sau științifică, iar aceasta din urmă le înlocuiește pe celelalte două. Incorectă atât din punct de vedere istoric, cât și din punct de vedere logic, această teorie pozitivistă nu se susține. Rămâne totuși întrebarea dacă metafizica trebuie să înlocuiască religia, de vreme ce ambele au același obiect. Pentru Petrovici, dogmatica religioasă este o metafizică, iar religia este practica metafizicii. În conflictul dintre cele două, metafizica trebuie să câștige, chiar dacă religia este mai puternică, având câteva avantaje de partea ei: face afirmații categorice, în timp ce metafizica face afirmații problematice; religia e sistem finalizat, metafizica nu; religia se folosește de forța ritualului. Concluzia lui Petrovici este că metafizica trebuie să înlocuiască religia la un moment dat. Până atunci

„...se poate găsi un «modus vivendi» între vechile religii și metafizică, dat fiind acordul dintre ele în punctele esențiale. Religia să apese cât

²⁰ Ion Petrovici, *Introducere în metafizică*, p. 52.

mai puțin asupra elementelor învechite, iar metafizica să închidă ochii cât mai mult asupra lor”.²¹

Se impune aici o critică teologică. Evident, această soluție este de factură pozitivistă dar, în urma fenomenului contemporan al „revenirii lui Dumnezeu”, ea și-a pierdut validitatea, așa cum s-a întâmplat cu toate profețiile care așteptau dispariția religiei (Marx, Nietzsche, Freud).²² În plus, ea este incorectă și din punctul de vedere al teologiei creștin-ortodoxe, care nu poate fi redusă la o practică, în pofida importanței pe care viața eclezială, deopotrivă ascetică, etică și mistică, o are pentru teologie. Dimensiunea teoretică a religie rămâne elocventă, importanța dogmaticii pentru istoria Bisericii fiind paradigmatică. Fără a deveni metafizică, în înțelesul restrictiv al acestei discipline – de speculație raționalistă ruptă de rugăciune și viață –, teologia dogmatică asigură fundamentul teoretic, adesea paradoxal, tocmai pentru viața creștină. Prin urmare, religia nu poate fi considerată o practică a metafizicii.

Ion Petrovici nu și-a împlinit filosofia, din cauza existenței tragice, și „a ratat (mai mult, mai puțin) în toate”.²³ Spirit critic de factură kantiană, având vocația unei metafizici spiritualiste, el a propus liniile unei filosofii din care nu lipsește înțelepciunea. Acest lucru s-a vădit în închisoare, unde Ion Petrovici s-a dovedit un om de mare caracter, purtându-se în ciuda suferințelor cu o demnitate exemplară, fără frică, asemenea unui înțelept.²⁴

Bibliografie

Bagdasar, Nicolae, *Istoria filosofiei românești*, Profile Publishing, București, 2003.

Boboc, Alexandru, „Ion Petrovici și spiritul filosofic”, în Ion Petrovici, *Filosofi contemporani*, Garamond, București, 1997.

Michiduță, Adrian, *Reconstrucția filosofiei românești*, Aius, Craiova, 2020.

Munteanu, Ștefan, *Raționalitatea metafizicii lui Ion Petrovici*, Editura Fundației Axis, Iași, 2003.

Petrovici, Ion, *Introducere în metafizică*, Agora, Iași, 1992 (1929).

Sălăvăstru, Constantin, „Sub semnul înțelepciunii”, în Ion Petrovici, *Probleme de logică*, Agora, Iași, 1996.

²¹ Ion Petrovici, *Introducere în metafizică*, pp. 69-70.

²² A se vedea Nicolae Turcan, *Partea văzută a iubirii. Pledoarii pentru credință*, Renașterea, Cluj-Napoca, 2019, pp. 5-11.

²³ Gheorghe Vlăduțescu, *Neconvențional, despre filosofia românească*, Paideia, București, 2002, p. 70.

²⁴ Constantin Sălăvăstru, „Sub semnul înțelepciunii”, în Ion Petrovici, *Probleme de logică*, Agora, Iași, 1996, pp. 223-225.

Sălăvăstru, Constantin, „Tradiția cursurilor universitare în logica românească”, în Ion Petrovici, *Curs de logică*, Institutul European, Iași, 2000.

Turcan, Nicolae, *Partea văzută a iubirii. Pledoarii pentru credință*, Renașterea, Cluj-Napoca, 2019.

Vlăduțescu, Gheorghe, *Neconvențional, despre filosofia românească*, Paideia, București, 2002.